

JAKOV ATIJAS, ZAGREB

DRUG BERTO

Sećanja na jednog borca u okupiranom Splitu

Split za vrijeme talijanske okupacije: neustrašiv grad. Jedan od naših najborbenijih gradova za cijelo vrijeme Narodnooslobodilačke borbe. Kao da cijelo mjesto, na razne načine, sudjeluje u borbi. Sami su Talijani govorili: „Spalato-tutti ribelli...” (u Splitu su svi odmetnici). Ilegalni rad razgranat i vidljiv. Mnogobrojni ilegalni sastanci, ilegalne akcije, česta odlazanja u partizane. Na sve strane racije, hapšenja, pucnjave, batimanja, jurnjava „crne Marice” kroz gradske ulice. Sav je Split jedinstven u očekivanju slobode i u radu za tu slobodu. U tom radu učestvuju i Jevreji. Osim splitskih Jevreja u Splitu je bilo mnogo Jevreja iz svih krajeva naše zemlje, i oni su tretirani kao neki „emigranti”, ali i kao Jevreji... I Jevreji imaju svoje ilegalne organizacije u sklopu Narodnooslobodilačkog pokreta, i oni su članovi ilegalnih grupa, i oni daju i sakupljaju narodnu pomoć, i oni daju svoj tribut splitskim fašističkim zatvorima, i oni iz bodljikavom žicom omeđenog Splita odlaze u partizane, i oni ginu kao borci Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Sjećam se mnogih koji su otišli iz Splita i kasnije poginuli. Nekima se više ne sjećam ni imena. Kako se ne bih sjećao druga Šulca, koji je i ranije živio u Splitu (radio je u trgovini koža Broner) i koji je 1942 otišao u partizane zajedno sa ženom i djecom i zajedno sa ženom i djecom poginuo? Za cijelo vrijeme talijanske okupacije pojedini Jevreji, ilegalni radnici, su stalno odlazili iz Splita u borbu. Neki su radili u gradu do dolaska Nijemaca u Split, septembra 1943.

Jedan od njih bio je i zagrebački student Avram Altarac-Berto, rodom iz Travnika, koji je bio član Mjesnog komiteta KPJ u Travniku i uz saglasnost Partije juna 1941 godine napustio taj grad.

Berto nije imao drugog zanimanja ni drugog cilja, do jednog jedinog: raditi protiv neprijatelja, raditi za novo društvo. Bio je neustrašiv komunista, nepopravljiv optimista i dobar terenski radnik. U svoj ilegalni rad davao je punog sebe sa svim žarom svog mla-

denačkog entuzijazma. Išao je splitskim ulicama uvijek po nekom poslu, uvijek vedar, siguran i pun vjere u pobjedu i oslobođenje i kad su događaji bili najcrnji. Oko sebe je stvarao uvjerenje da će sve ispasti dobro i najbolje i da novo doba stiže sigurno. Dok je s nekim razgovarao, stalno je gledao na ulicu, na prolaznike i brzo odlazio usred razgovora ako bi u daljini primijetio kakvu „njušku”. Dobro je poznao fašističke „njuške” i znao im se uklanjati. Gdje se hranio, nije stanovao, a gdje je stanovao — nije ga uvijek bilo na spavanju.

Došao jednom agent da ga vodi u Prefekturu na saslušanje u vezi s njegovim imenom. Kako Berto nije govorio talijanski — a ono što je znao, nije htio pokazivati da zna — poveo je mene za tumača, ustvari da bih ja mogao javiti, ako bi se šta desilo. Ja sam se zabrinuo.

— Ne brini, nije to opasno, — kaže mi on pred agentom, koji je govorio samo talijanski.

U Prefekturi se nisu snalazili u imenima „Avram”, „Abramo”, „Albert”, „Alberto” i „Berto”, a naročito su se okornili na ovo posljednje. Trebalo je dokazivati kako je „Berto” sasvim nedužno ime, kako je to skraćenica od „Alberto”, da je on ustvari „Albert” to jest „Alberto” i da on nema veze s onim Avramom to jest Abramom Altarcem i da stvarno postoji jedan njegov rođak, iz Travnika, koji se zove Avram Altarac, ali taj, koliko on zna, živi u Zagrebu. A policija se interesuje upravo za nekakvog „Avram Altarac” i „Abramo Altarac”, dok na njegovoj legitimaciji piše „Albert Altarac”. Poslije zapisnika i izvjesnih prijetnji pušteni smo van. Gledamo sa obale na planinu Mosor, na kojoj su partizani, i Berto kaže:

— Vidiš, gore je sloboda. Još bih večeras mogao biti tamo. Ali neću! Oni će me već opet tražiti, znam, i trebalo bi da se izgubim, ali... treba ovdje raditi, treba mnogo raditi, mnogo posla ima... i ovdje se treba boriti za pobjedu...

Prisustvovao sam formiranju jedne nove grupe, grupe Jevreja emigranata, aktivista Narodnooslobodilačkog pokreta. Neko vrijeme bio je i on prisutan. Između ostalog u svom govoru ukazao je i na to kako su Jevreji danas dvostruko pozvani da stupe u borbu protiv fašizma na strani proletarijata.

— Mi smo danas ovdje saveznici proletarijata i moramo pomagati njegovu borbu. Jevreji su uvijek i svuda pomagali napredne snage društva.

Bio je hrabar i prkosan. Kad su god. 1942 fašističke organizacije u Splitu priredile napad na Jevrejsku općinu, on je cijeli događaj promatrao iz blizine. Fašisti su opljačkali općinske prostorije i sinagogu, polupali sve, razbacali arhivu i knjige kroz prozore na ulicu, iznijeli namještaj nasred trga i zapalili veliku lomaču. Pošto su već na lomaču bili pobacali arhivu, knjige i svitke Tore i kad je lomača uveliko gorila, pobješnjeli fašisti su silom nastojali da u vatru bace i jednog čovjeka, kao Jevrejina. Čovjek se otimao:

— Non sono Ebreo! Io non sono Ebreo! Nisam Jevrejin!...

Spasio ga jedan oficir, koji se suprotstavio namjeri manifestata. Kraj svega toga divljanja fašista cijelo vrijeme mirno je stajao Berto, jedini prisutni Jevrejin, i mirno promatrao šta se događa s Jevrejskom općinom i nastojao da upamti ko sve kod toga sudjeluje, a u džepu mu legitimacija s jevrejskim imenom, izdata od jedne ne baš sigurne ustanove: Jevrejske općine u Splitu...

Jednom je Berto sudjelovao u akciji spasavanja jednog ranjenog partizana, člana Mosorskog štaba, prenošenja u stan u Stidovoj ulici, liječenja i prebacivanja u bolnicu.

U Stidovoj ulici imao je stan sa još dva druga, Jevrejina (Cadik Danon i Izi Finci). To je ustvari bio stan za potrebe ilegalnog rada. Tu su se povremeno sklanjali ilegalci, sastajao Mjesni i Pokrajinski komitet Partije, sklanjali ranjeni drugovi koje je trebalo liječiti, pisali leci, tu je bilo spremište razne robe za partizane, hrane, medikamenata, oružja. Jedne večeri poslije policijskog sata — coprifuoco — u momentu kada su se sva trojica spremila za pisanje nekog referata, u momentu kada je skoro sve bilo spremljeno za rad — neregistrovana pisaća mašina i papiri na stolu, još je samo trebalo da izvučemo iz tajnog skrovišta glavni materijal, — pričao mi je on kasnije u zatvoru, — upala je policija.

Našli smo se poslije nekoliko mjeseci u zatvoru Sveti Rok kad je i na mene došao red da budem hapšen. On je tada već značio nešto u zatvoru, u kojem je bilo preko pet stotina zatvorenika. Tada sam tek imao prilike da vidim kako on podiže duh i moral kod ljudi. Uživao je veliko poštovanje među zatvorenicima i imao izvjesnu rukovodeću funkciju među njima, jer je u zatvoru postojala organizovanost i intenzivan politički i kulturni rad u granicama mogućnosti. Bio je urednik ilegalnog lista koji su izdavali zatvorenici i član zatvorskog komiteta. Imao je dva incidenta s upravom zatvora, od kojih je jedan bio dosta opasan: primijećen je u momentu kada je kroz prozor ćelije ubacio u košaru za kruh, koju su nosili, jedan dokument koji je u zatvor unesen izvana i koji je, preko veze, trebalo da ide u druge ćelije. Njegova je ćelija tada rasformirana i raštrkana po drugim ćelijama i tako je on bio slučajno prebačen u moju, gdje je bilo oko trideset zatvorenika. On je mnogo učinio za kulturno i političko uzdizanje tih ljudi i za stvaranje od njih jednog čvrstog kolektiva.

Jedne večeri upalo je u ćeliju sedam fašističkih agenata mlateći ljude lijevo i desno i bjesomučno urlajući:

— Chi ha cantato?! Chi è chi ha cantato?!

Htjeli su da znaju ko je pjevao, jer su se bile pjevale revolucionarne pjesme, naročito ona „Mi ne damo zemlje naše da je gaze barbari...” Fašisti su izgubili svaku kontrolu nad sobom: urlali su, tukli, zatim pregovarali, pa obećavali i ponovo prijetili, davali rokove za odluku i sve činili da bi saznali makar nekoliko imena, makar jedno jedino ime. Uzalud. Bilo je dovoljno da Berto samo nešto kaže

pa da Talijani ne saznaju ništa. Kroz tišinu iščekivanja da prođe određen rok od pet minuta za predomišljanje hoćemo li kazati, čuo se Bertov glas:

— Ni riječi, drugovi! Svi za jednog, jedan za sve!

Kasnije, kada su mu uhvatili jedno šifrovano pismo, bio je prebačen u zatvor na Policiji, gdje je bio pod strašnim režimom u samici, tučen i isprebijan do iznemoglosti na čestim saslušanjima da prizna i oda drugove, ali se sjajno držao i nije nikoga provalio. U ćelijama bi se brzo pročulo da su Berta odveli na saslušanje i jeza je hvatala zatvorenike, jer se znalo da će ga vratiti u besvjesnom stanju. Međutim ništa ga nije moglo spriječiti da, kad dođe k svijesti, ne dovikuje iz svoje samice drugim ćelijama:

— Mi ćemo pobijediti...

Prkosio je fašistima. Iz njegove samice čula se pjesma. Berto je pjevao Internacionalu. Ostale su pokrajne ćelije s divljenjem slušale i prihvatale pjevanje... Za kaznu ostavljali su ga bez hrane, ali su drugovi po ćelijama sakupljali za njega i preko vratara slali mu od najboljeg što su imali. Često je govorio:

— Treba imati srca! Već je poginulo na hiljade najboljih komunista...

Suđen je na dvanaest godina robije i trebalo je da bude poslan u Italiju na izdržavanje kazne. Smijao se presudi i čvrsto vjerovao da će na robiju ići oni koji su njega i hiljade drugih osudili. Pred samim agentima govorio je rođacima koji su dobili dozvolu da ga posjete u zatvoru:

— Brzo će njihov kraj... Ali neka nas se onda čuvaju!

Tako je i bilo. „Njihov” se kraj zaista približavao, ali je prije toga trebalo da padne još mnogo žrtava. Među njima i on sam. Ta bilo je tek proljeće hiljadu devetsto četrdeset i treće...

Kad je ujesen 1943 Narodnooslobodilačka vojska oslobodila Split, otvorila su se vrata svih splitskih zatvora. U ispražnjene zatvore ušli su neprijatelji i njihovi pomagači, tako da je Berto doživio da vidi svoje i narodne tlačitelje u iščekivanju narodnog suda. Bile su mu ponuđene odgovorne dužnosti, ali je on želio samo jednu, onu o kojoj je sanjao i za koju je uvijek radio: otići u borbenu jedinicu. Došao je u jedinicu i u prvom okršaju s Nijemcima, na Biokovu, u selu Tugare kraj Omiša, još nenaviknut na borbu i ne znajući da se čuva, ne poznavajući straha i pun želje da tuče neprijatelja, pojurio je pred svima naprijed uzvikujući:

— Naprijed, drugovi! Juriš!

U toj prvoj svojoj borbi prvi je pao drug politički komesar Berto Altarac.